

# Devlet ve İşadami\*

**D**evlet ve işadami arasındaki ilişkiye en genel yaklaşım, marksizm ve standart iktisat teorisi tarafından bize sunulur. Standart iktisat teorisine göre bireyler kendi bireysel çıkarları arkasında koşarak faydalarını maksimize etmeye çalışırlar. Bu çıkar temelli ekonomik faaliyetler müdahalesiz işleyen bir piyasa içerisinde meydana gelir. Devletin buradaki işlevi, piyasa aksaklıklarını (doğal tekel, dışsallıklar, kamusal mallar ve içsel ekonomiler) giderici faaliyetlerde bulunmak ve tam rekabet ortamının oluşabilmesi için gerekli varsayımların gerçekleşmesini sağlamaktır. Marksizme göre devlet, burjuva çıkarlarını korumak ve sınıf sömürüsünün devamını sağlamak amacıyla kurulmuş bir üst yapıdır. Burada sınıflar üretim araçlarının mülkiyeti bakımından tanımlanmıştır. Bu iki genel teoriye göre, bireysel çıkar ve sınıf çıkarı dışsal bir değişken olarak analize sokulur. Böylelikle gerek bireysel çıkar gerekse toplumsal çıkar kavramının içeriği ve yapısı üzerine araştırma yapılması engellenmiş olur.

Biz biliyoruz ki değişik toplumlarda çıkarlarının içeriği ve yapısı bazında bir yeknekalık söz konusu değildir. Bunun için gerek bireysel gerek-

se sınıfsal çıkar kavramlarını incelerken bu kavramların içsel değişken olarak alınması bizim gibi toplumlardaki devlet, işadami ilişkisinin anlaşılması sağlamada daha tutarlı bir yol olarak gösterilebilir. Yazar da bu genel çerçevesini oluştururken içsel değişkenleri temel alan çeşitli kurumsal yaklaşımları kullanmış ve farklı düşünce akımlarından yararlanmış. Bu analitik çerçevenin standart iktisat teorisinin ve marksizmin modellerinin eksikliklerini giderici nitelikte olduğu kitap boyunca müşahade edilebiliyor.

Elimizdeki yapıt temelde beş bölümden oluşuyor. Birinci bölümde teoride ve toplumda devlet ve işadamları arasındaki ilişkiler incelenmiş. Bu ilişkiler ışığında yazarın vardığı sonuçlar dikkat çekici. Girişimin ekonomik faaliyette bulunmasının motive edici gücü hiç şüphesiz maddi kazanç saikidir. Müteşebbis diğer üretim faktörlerini bir araya getirip bunları organize ederek bir mal ve hizmet üretmeyi amaçlar. Ürettiği mal ve hizmeti satarak bundan elde ettiği parayı üretim faktörlerine paylaştırır. Bu paylaştırma sonunda kendine kalan para o müteşebbisin karıdır. Bir anlamda kar girişimci emeğinin karşılığı olan ücret olarak da değerlendirilebilir ve bu

\*Ayşe Buğra, **Devlet ve İşadami**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 384. ISBN 975-470-461-9

anlamda maddi kazancın bir meşru-iyet sorunu yoktur. Türk müteşebbislerinde ise maddi kazanç amacıyla girilen faaliyetlerin meşruiyetine ilişkin güvensizlik mevcuttur. Bu güvensizlik, kendini girişimciliği sosyal katkılarına atıfla savunmak için girilen canhıraş çabalarda kendini gösterir. Türk iş adamları otobiyografilerinde nadiren başarılı girişimlerden duydukları gururdan söz ederler. Aksine başarıları için nerdeyse özür dileyerek kendi başarılarının toplumsal sonuçlarını önplana çıkarırlar. Benzer bir biçimde, mülkiyet haklarının dokunulmazlığı, bu işadamlarının düşünmeden varsaydıkları bir şey değildir. Yasal haklarından da, özel mülkiyetlerini istedikleri gibi kullanabileceklerinden de emin gözükmemektedirler. Dolayısıyla “zenginliğin utanılacak bir şey olmadığını” tekrarlamak ihtiyacının duyarlar ve bunu servetlerini nasıl vatan yararına kullandıklarını anlatarak kanıtlamaya çalışırlar. (s.16)

Devlet ve işadamı ilişkilerinde diğer bir dikkat çekici nokta yazarın ifadesiyle bir tür “aşk ve nefret ilişkisi” olmasıdır. Buradaki “aşk” faktörü yaratan etken işadamlarının toplumsal konumlarının devlete bağlı olması “nefret” yaratan etken ise iş dünyasında karşılaşılan temel güçlüklerin ve belirsizliklerin devlet tarafından yaratılmasıdır.

Kitabın ikinci ve üçüncü bölümlerinde ise Türkiye’de özel sektörün dünü-bugünü ve bu sektörü kuşatan politik çevreyi inceleme amaç edinilmiş. Osmanlı’da yönetici ve asker sınıfın müslüman Türklerden oluşması ve özellikle ticaretle uğraşan kesimin ağırlıklı olarak da gayrimüslim

unsurlardan meydana gelmesi Türk girişimci sınıfının güdük kalmasının ana nedeni olarak gösterilir. Özellikle II. Meşrutiyetten sonra bu eksiklik İttihat ve Terakki Fırkası tarafından hissedilmiş ve bir girişimci sınıfa getirmek için ne gerekiyorsa yapılmıştır. O dönemde uygulanan “Milli İktisat” politikası “Ey Türk Zengin ol” söyleminin izlerini taşır. Bu bağlamda Türk girişimci sınıfı ulusal kalkınma programlarının bir parçası olarak ele alınmıştır. Osmanlı devletinin son dönemindeki bu uygulama Cumhuriyetle birlikte de devam edegelmiştir. I. İzmir İktisat kongresinde alınan kararlarda bu meyanda değerlendirilebilir. Bu kongre de alınan kararlarda özel sektör öncülüğünde bir kalkınma çabası öngörülmüştür. Ama bu gerek girişimci sınıfındaki sermaye ve yönetim becerisi eksikliği, gerekse de 1929 Büyük Ekonomik Buhranı nedeniyle yeterince gerçekleştirilemedi. Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılması ve Kurtuluş Savaşı nedeniyle ülkenin burjuvasını oluşturan azınlıkların büyük oranda ülkeyi terketmesi sonucu dış ticaret ve üretimde aksamalar meydana gelmişti. Bu zor durumdan kurtulabilmek ve ulusal kalkınmayı gerçekleştirebilmek için Cumhuriyet Halk Fırkası temel umdeleri arasına “Devletçiliği” sokmuş ve devlet girişimciliği temelli bir ekonomik kalkınma stratejisine geçmişti. Bu dönem özel girişimci kesimde tedirginliğe yol açmıştı. Bunun temel nedeni devlet girişimciliğinin ve ekonomik müdahalesinin sınırının yetirince belirlenmemiş olmasında yatıyordu. Ayrıca Rusya’da yaşanan marksist devrim bu işadamlarının zihninde ister istemez ülke-

de kominizm geliyor gibi korkuların meydana gelmesine zemin hazırlamıştı. İkinci Dünya Savaşı yılları ise Türk girişimci sınıfı için hassas bir dönemi oluşturur. Bunun nedeni bu dönemde toplumda ve devlette işadamina karşı oluşan güvensizlik havasıydı. İşadami stokçu ve vurguncu olarak algılanmış ve hatta bu dönemdeki spekülâtif kazançları vergilemek için “Varlık Vergisi” çıkarılmıştı. Gerçi Varlık Vergisi bu amacında farklı olarak kalan gayrimüslim burjuvayı tasviye etmek için kullanıldı. Sonuç olarak ülke piyasasının tamamına yakını Türk ve müslüman girişimci eline geçti.

İkinci Dünya Savaşının bitimi ve dünyadaki yeni ekonomik ve sosyal yapılanmanın bir dayatması olarak ülkede çok partili hayata geçiş devlet işadami ilişkileri bakımından yeni bir dönemin de başlangıcı olmuştur. Çünkü iktidara gelen “Demokrat Parti” liberal bir iktisat politikasına sahipti. Özel sektör ağırlıklı bir ekonomik yapı öngörülüyor ve kamu sektörünün küçültülmesi gerektiği belirtiliyordu. Özelleştirme kavramının da bu politikaların sonucu olarak ülkemizde ilk defa telaffuz edilmeye başlaması da bu döneme rastlar. Bu dönemde karşılaşılan temel sorun ise 1980 sonrasında da karşılaşılabileceği gibi devleti küçültmekten söz eden siyasi iktidarların yapısal nedenlerden dolayı büyümek zorunda kalmalarıdır. Ayrıca ekonomiye sık sık yapılan müdahaleler sonucunda iş ortamındaki belirsizliğin artmasıdır. Yine de bu dönem ülkemizin ekonomik hayatında yer edecek holdinglerin kurulduğu ve serpiştiği devre olarak nitelendirilebilir. İş adami ve siyasi parti bağlantısının oluşmasında demok-

rat parti iktidarı önemli dönemlerden biri olarak algılanabilir. 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 arası dönem ise iktisat tarihimizde “planlı ekonomi” dönemi olarak nitelendirilebilir. Bu dönemde uygulanan iktisat politikasının temelini ithal ikameci “sanayileşme politikası” oluşturmuştur. Bu dönem aynı zamanda siyasi ve sosyal çalkantıların yaşandığı en karışık dönemdir. Planlı ekonomi döneminde herşeye rağmen özel sektör yüksek gümrükler ve diğer tarife dışı engeller yardımıyla dış rekabete karşı korunmuş ve sanayi içerisinde önemli bir güce erişebilmiştir. Bunu sağlamasında planlamanın etkisiyle spekülâtif yatırımlardan çok uzun vadeli büyük yatırımlara yönelmesi temel etkenleri oluşturmuştur. Planlı dönemde devlet ve işadami arasındaki edilgen ilişki devam etmiştir.

1980 sonrası dönem ise yeniden bir liberalizmin boy gösterdiği dönem olarak isimlendirilebilir. İthal ikameci sanayileşme politikalarından ihracata yönelik politikalarına geçişte bu dönemde gerçekleşmiştir. Siyasi iktidar bu devrede işadamlarını toplumun atılımcı sınıfı olarak nitelendirerek toplumsal meşruiyetini kazanmasına yardımcı olmaya çalışmıştır. Yine teşvik mekanizmaları yoluyla girişimcileri desteklerken çok sık rastlanan ekonomik müdahaleler yoluyla da iş hayatını boğmuştur. Ayrıca bu dönemde bazı bürokratik yapıların etkinliğini yitirmesiyle siyasi kimlikler ile işadamları arasındaki ilişki birebir ilişki konumuna gelmiştir. Bu devrede gerek maddi gerekse toplumsal gücü artmış girişimci sınıfı devletle arasındaki ilişkilerdeki edilgen yapıdan etken yapıya geçmeye yönelmiştir. Böylelikle 1980 sonrası Türk bur-

juvazisinin bir sınıf olarak ortaya çıktığı dönem olarak nitelendirilebilir.

Yazarın kitaptaki diğer bir ilgi çekiçi tesbiti işadamlarının toplumsal kökeni ile alakalıdır. Sanıldığı gibi işadamlarımızın geçmişinde toprak sahipliği ve esnaflık önemli bir yere sahip değildir. 1960'lardaki bir araştırmaya göre işadamlarımızın üçte birinin ufak ticaret erbabı olduğunu yüzde 7'sinin ise çiftçi kökenli olduğu tesbit edilmiştir.

Kitabın dördüncü bölümünde toplumsal bir kurum olarak Türk holding firmaları incelenmiştir. Türk holding firmalarının geçmişten günümüze gelişimine baktığımızda bir aile şirketi olarak kurulup bugünkü dev yapılarında bile bu özelliklerini devam ettirdikleri görülür. Firmalardaki profesyonel yöneticiler ise firmanın rutin işleriyle uğraşan ve önemli kararlar alınma aşamasında firma sahibini bilgilendiren özel sektör memuru durumundadırlar. Bunun temel nedenleri arasında şirket sahiplerinin değişken ortamlarda daha hızlı ve sağlıklı karar alabilmeleri ve profesyonel yöneticilere duyulan güvensizlik sayılabilir. Bugün hala büyük holdinglerin stratejik yönetim kademelerinde ve yönetim kurullarında mülkiyetin sahibi aile bireyleri bulunmaktadır.

Kitabın son bölümünde ise girişimci dernekleri ve kamu politikası arasındaki ilişki incelenmiştir. Türkiye'de girişimci dernekleri temelde Ticaret ve Sanayi Odaları'na dayanır. Bu örgütler zorunlu üyeliğe dayanan ve devlet kontrolündeki yapılardır. Girişimci dernekler üzerin-

deki devlet kontrolü bize korporatist bir yapı olarak algılamamıza yol açabilir. Böyle ilişkilerin bir çok örneğine Cumhuriyet tarihi boyunca rastlanmıştır. Bu bağlamda işadamlarının çıkarı ile toplumun çıkarı bir ve beraber olarak görülmüştür. Bu yapının kırılması, gönüllü üyeliğe dayanan girişimci derneklerinin ortaya çıkmasıyla meydana gelmiştir. Bu derneklerden en önemlisi 1970'lerin başında kurulan TÜSİAD'dır. TÜSİAD gerek 1980 öncesi (Ecevit hükümetini düşürmek için gazetelere verilen ilanlar) gerekse 1980 sonrası (Özal hükümetlerinin bazı ekonomik kararlarını sert bir dille eleştirebilmesi) yaptığı faaliyetlerle bir çıkar grubunu temsil eden dernek olma özelliğine kavuşmuştur. Bu dernek girişimci sınıfın orta ve uzun vadeli çıkarları için programlar önerme ve rapor hazırlama gibi faaliyetleriyle de dikkati çekmiştir. Böyle kuruluşların toplumsal etkinliğinin artması yenilerinin kurulmasına da zemin hazırlamıştır. 1990'ların başında MÜSİAD'ından TÜGİAD'ına birçok ulusal ve yöresel işadamları dernekleri ortaya çıkmıştır.

Yukarıda genel hatlarıyla özetlemeye çalıştığımız kitap bu konuda Türkiye'de yapılmış tek önemli araştırma niteliğinde. Yazar hem her bölüm başında verdiği teorik çerçeve ile hem de daha sonra verdiği Türkiye örneğiyle konuyu daha rahat anlayabilmemizi sağlayacak bir yol izlemiştir. Bunun yanında Türkiye dışında Japonya, Amerika, G. Kore ve Avrupa'daki işadamları devlet ilişkilerini kitapta yansıtarak bu ülkelerle karşılaştırma imkanını

bize sunmuş sonuçta uluslararası yapıyı kavramamızda yardımcı olmuştur. Böylelikle teorik yapısını daha da sağlamlaştırmıştır. Türkiye'deki işadamları tipolojisini ve devletle bu insanlar arasındaki ilişkiyi kavramada birebir mülakat yapabilmesi çalışmada ileri sürülen fikirlerin daha sağlıklı yapılanmasını sağlamıştır. Bu konuda literatürün kıtlığı ve mali yapılarla yakından ilişkili olduğu için yazıya geçemeyecek bazı bilgilere yazarın ulaşması mümkün olabilmektedir.

Kitapta dikkat çekebilecek diğer bir yön ise yazarın devlet ve işadamları arasındaki ilişkiyi incelerken politik çerçeveye önem verip bunun yanında müteşebbisin içinde yaşadığı sosyal yapıya yeterince önem vermemesidir. Bu kurumsal yapıyı oluşturan başta din faktörü olmak üzere ahlaki yapılar ve toplumsal değer yargıları incelemeye tabi tutulmamış. Bu da ülkemizde işadamları karakterini oluşmasını açıklamada bazı eksikliklere yol açmıştır. Bu bağlamda devlet yoluyla meydana getirilen bir sınıfın o devletin resmi ideolojisi dışında bir değer yargısına bağlı olmayacağı düşünülebilir. Bunun yanında banka-kredi-faiz bağlamını içselleştiremeyen girişimci ruhuna sahip kişilerin esnafıktan bir türlü işadamlığı aşamasına geçemedikleri yönünde görüşlerde mevcuttur. Toparlamak gerekirse resmi siyasi yapının kendisine ters düşmeyecek ve algıladığı dünya görüşünü topluma kabul ettirmesinde yardımcı olacak bir işadamları tipinin oluşmasını sağladığı söylenebilir. (Eczacıbaşı örneği)

Devletin kendi yetiştirdiği işadamları tipinin bir handikabı da rekabeti de-ğilde korumacılığı yapı olarak içsel-

leştirmek olmasıdır. Türkiye'de özel sektörün gelişim sürecine bakıldığında faaliyet gösterdiği iş kollarında ya tek el olarak çalıştıkları ya da monopolistik bir yapıda faaliyet gösterdikleri gözlenir. Teorik olarak böyle bir yapının oluşmasında ölçek ekonomilerinden yararlanmak gibi tutarlı bir neden ileri sürülse bile bence Türkiye'de bu nedenin belirleyiciliği konusunda şüpheler mevcuttur. Buradaki temel kaygı rekabetin olmadığı bir ortamda sermaye birikimini daha kolay ve çabuk sağlayabilmeli, böylece de her mahallede bir milyoner yaratabilmektir.” (Enflasyonun bu kadar yüksek olduğu bir ülkede bu sloganın ifade etmek istediğini anlatabilmek için revize etmeye ihtiyaç vardır. Mesela bu her mahallede bir trilyoner yaratma olarak çağdaştırabilir.) Eline geçirdiği piyasada ne yaparsa yapsın yüksek kar ile satabilen işadamları diğer taraftan da hem bu piyasayı elinde tutabilmek için hem de daha kolay büyüyebilmek için devletin teşvik mekanizmalarında yararlandırılmıştır. Teşviklerden en çok yararlananların hiç şüphesiz ki siyasi iktidara en çok yakın olanlardır. Yukarıda belirtilen nedenlerle devlet müdahalesiz serbest piyasa isteyen işadamları tiplesmesinde belli bir ikiyüzlülük veya (bundan daha az olarak) ne istediğini bilmeme durumu gözlenebilir. Buna en iyi örnek beş yıldızlı otellerdeki toplantılarda serbest piyasanın nimetlerini ballandıra ballandıra anlatanların buradan sonra özel uçağına atlayıp Ankara'da hükmetten trilyonluk teşvikleri bağlamasıdır. Bu teşviği elde eden kişilerinde kendi sektörlerinde konumlarının daha da sağlamlaştırdığı, diğer firmalar bir araya gelseler bile bileğini bükümeyecekleri bir

seviyeye ulaştığı görülür. Böylelikle tekeli elit bir burjuvazinin olduğu ve bu kitle için daha küçüklerin bu ilişkiler ağlarına giremedikleri için uzak kaldığı müşahade edilebilir.

Diğer taraftan siyasi iktidar ile işadamları arasında bir çatışma meydana geldiğinde siyasi iktidarın işadamını terbiye etmek için kullandığı çeşitli yollardan birinde o sektörde kendisini rekabet bakımından zorlayacak bir rakip yaratma çabasıdır. Bu çabaya örnek Turgut Özal'ın Ünilever grubunun karşısına Hayat Kimya (Bingo) grubunu çıkarması veya Eczacıbaşı grubuna karşı Toprak grubu desteklemesi gösterilebilir.

Yazarın bu yapıların meydana getirdiği işadamları arasındaki “sınıf ayrımı” konusundaki yeterince bir incelemede bulunduğu söylenemez.

Türkiye'de devlet yapısını oluşturan temel düşünsel ideoloji kemalizmdir. Bu resmi ideolojiyi sağ kemalizm ve sol kemalizm diye iki ana kola ayırabilir. Ülkemizde devlet işadamları arasında gerilim alanı bu iki anakoldan herhangi birinin siyasi iktidardaki ağırlığına göre değişebilmektedir. Sağ kemalizm belli bir girişimci sınıf meydana getirmek için elinden geleni yaparken, sol kemalist kadrolar bu girişimci sınıfı kendi çıkarları için ülkesini, insanlarını sömürmekten çekinmeyen “komprador burjuvazi” olarak nitelendirebilmektedir. Devlet hakim siyasi elitin işadamına karşı takındığı “bazen se-

ver bazen döver” yapı servetlerini koruma güdüsüyle bu kişilerin uzun dönemde getiri sağlayabilecek likiditesi düşük sınıai yatırımlardan çok likiditesi fazla kısa vadeli belli oranda spekülasyon taşıyan ticari yatırımlara yönelmesine neden olmuştur. Bu da ülkedeki kalkınma çabalarını sekteye uğratmış merkez ekonomilerine bağımlı bir yarı-çevre ekonomisi olmamıza zemin hazırlamıştır.

Türk işadamlarının kökeni üretim tabanlı bir burjuvaziden daha çok ticaret tabanlı bir burjuvaziye dayanır. (Vehbi Koç örneği). Bu da temelde dışardan ithal edilen malların Türkiye'de distribütörlüğü yapmaktan geçmektedir. Yani istihdam yapmadan alıp-satmayla para kazanma. Böyle bir yapıda işadamlarının kazançlarını legalize etmek için birilerine eklemek sağlamak, işçi istihdam etmek gibi amaçları yücelttikleri gözlenir. Burada “istihdam yaratan işadamı iyi işadamıdır” diye toplumda oluşmuş genel kanaattan yararlanma çabaları sözkonusudur.

Son olarak kitabın kapağından bahsetmek istiyorum. Kapaakta Malatyalı işadamlarının Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ı Çankaya'da ziyareti sırasında bir işadamlarının Cumhurbaşkanı'nın elini öperken çekilmiş bir fotoğraf yer alıyor. Her halde bu kitabın içeriğini ve temel tesbitini bundan daha güzel anlatan bir kapak düşünülemez.

